

05.03.24

Клас: 9-А,Б

Укр.літ

Вч.: Харенко Ю.А.

**Тема: Т. ШЕВЧЕНКО «І МЕРТВИМ, І ЖИВИМ, І  
НЕНАРОДЖЕНИМ...». КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД НАЦІОНАЛЬНОЇ  
ІСТОРІЇ ЗАДЛЯ ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ КРАЩОГО МАЙБУТНЬОГО**

**Мета:** виявити культурні й політичні чинники щодо написання програмового твору, з'ясувати його ідейно-тематичну спрямованість, пов'язуючи з національною історією; розвивати пам'ять, увагу, критичне мислення, вміння виразно й усвідомлено читати твори Т. Шевченка; робити виважені висновки і обґрунтований коментар; виховувати повагу до національних цінностей, здобутків українського народу; шану до історичного минулого рідного краю.

Хід уроку:

**I. Організаційний момент.**

**II. Перевірка домашнього завдання**

Опитування в учнів напам'ять уривку з поеми «Сон». Визначення найкращих виконавців читання поезії.

**III. Актуалізація опорних знань**

**Літературна вікторина «Всіма визнаний Т. Шевченко».**

Спростуйте або підтвердьте думку:

1. Є. Левінсон — архітектор пам'ятника Т. Шевченку в Києві. (*Так*)
2. Поезія «Гоголю» присвячено видатному українському письменникові, якого Т. Шевченко називає «другом», «батьком». (*Ні*)
3. З грецької мови ім'я Тарас означає «талановитий». (*Ні*)
4. В. Штенберг, художник, товариш Т. Шевченка, проілюстрував перше видання «Кобзаря» 1840 р. (*Так*)
5. «Наша дума, наша пісня / Не вмере, не загине» — це афористичний вислів вилучений із твору Т. Шевченка «Кавказ». (*Ні*)
6. За жанром «Кавказ» — це твір-інвектива, який викриває хижість і облудність колоніальної політики Росії. (*Так*)
7. «Сон» Т. Шевченка — це балада. (*Ні*)
8. Тараса Григоровича іноді називали українським Рембрандтом. (*Так*)
9. За картину «Циганка-ворожка» Академія мистецтв надала Кобзарю звання академіка. (*Ні*)
10. Т. Шевченко мав намір перекласти українською в повному обсязі «Слово про похід Ігорів», але встиг відтворити рідною мовою лише два уривка з нього. (*Так*)

11. У 1961 році побачив світ п'ятитомний «Словник мови Шевченка». (Ні)  
12. У ХХ ст. знято три біографічні фільми про Т. Шевченка: «Тарас Шевченко» (1926), «Тарас Шевченко» (1951), «Сон» (1964). (Так)

**Ключ:** «Так» — 6, «Ні» — 6.

**Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

#### **IV. Оголошення теми, мети уроку.**

#### **Мотивація навчальної діяльності**

#### **V. Основний зміст уроку**

*Нема на світі України,  
Немає другого Дніпра...*

Т. Шевченко

*Хто не належить вітчизні своїй, той не  
належить і людству.*

В. Белінський

#### **1. Життєва основа твору**

«І мертвим, і живим...» було написано у грудні 1845 року в с. В'юнищах, де Шевченко деякий час проживав у маєтку С. Самойлова,— сюди він приїхав з Переяслава у зв'язку з ремонтом будинку А. Козачковського. Т. Шевченко розумів, що для пробудження в українському народі національної і політичної свідомості потрібні освічені люди. Тільки їхня пропагандистська робота могла підняти й згуртувати трудові маси на боротьбу проти кріпосницької системи, спрямувати їхню громадянську енергію на відродження самостійної державності. Перебуваючи в Україні, Тарас Григорович пильно придивлявся до дворянської та різночинницької інтелігенції. Він прагнув пізнати її інтереси, духовні запити, рівень освіченості, ставлення до історичного минулого та сучасного життя трудового люду.

Виявилося, що більшість дворян — реакціонери. Вони були задоволені політикою самодержавства, вірні йому і зовсім байдужі до громадських справ свого краю, його минулого й сучасного. Їх цікавило тільки особисте збагачення, основним джерелом якого була нещадна експлуатація кріпосницьких селян, своїх же земляків. Серед інтелігенції були й національно свідомі українці, які любили свій рідний край, цікавилися його історією, бажали добра народові. Але ця частина освіченого класу була відірвана від трудових мас, не згуртована, не мала реальної програми дій. Її протест проти несправедливого ладу зводився до безплідних полемік. Малочисельна й безсила, вона була неспроможна очолити народно-визвольний рух, та й не прагнула до цього. Без політичного керівництва стихійний протест народних мас виливався в бунти, які царат жорстоко придушував. Свої спостереження і роздуми, почуття і настрої Т. Шевченко в яскравій художній формі виразив у творі «І мертвим, і живим...»

## **2. Опрацювання твору Т. Шевченка «І мертвим, і живим...»**

### **2.1. Виразне й усвідомлене читання поезії.**

**2.2. Тема:** показ змодельованого образу національної еліти, якою вона повинна бути, визначення її політичних та морально-етичних поглядів.

**2.3. Ідея:** утвердження віри народу в перемогу над класовим ворогом; різке засудження схиляння співвітчизників перед буржуазною культурою Заходу; заклик до вивчення кращих здобутків світової науки, культури й літератури.

### **2.4. Основна думка:**

а) Учитесь, читайте, / І чужому наuczайтесь, / Й свого не цурайтесь...

б) правду треба шукати на власній землі, силу слід черпати, спираючись на свій народ, справжню волю можна здобути в єднанні з ним;

в) інтелігенція України повинна бути разом із народом, просвітити його, написати українську історію і зберегти культуру.

### **2.5. Жанр:** посланіє-звернення до представників панівного класу.

(Послання — віршований або прозовий твір, написаний у формі листа чи звернення до однієї або багатьох осіб.) З цим жанром учні знайомилися під час вивчення творчості

І. Вишенського; Біблії.

### **2.6. Особливість назви твору.**

Мертві — українські поміщики — кріпосники, живі — інтелігенція, про яку поет найбільше говорить у творі, ненароджені — простий народ, поневолений, не готовий до участі в боротьбі. У заголовку цього твору автор звертається не тільки до своїх сучасників, а й до «ненароджених земляків», тобто до наступних поколінь українців — отже, й до нас. Він вчить, що наш порятунок — в єдності всіх сил нації.

### **2.7. Значення епіграфу до твору.**

Епіграфом до твору стали слова з Біблії: «Коли хто говорить: люблю Бога, а брата свого ненавидить — лжа оце». Шевченко таким епіграфом натякає на панів, які експлуатують кріпаків і водночас говорять, що люблять народ. Цим самим поет порушує проблему лицемірства, фальшивого патріотизму, що ведуть згодом до зради, втрати своєї національної свідомості.

### **2.8. Композиція.**

Композиційно послання оформлене суцільним ліричним монологом, художній прийом діалогізації надає драматизму та емоційної напруженості деяким рядкам твору. Поет зіставляє сучасне з минулим, заглядаючи і в майбутнє. Перші чотири строфоїди цього твору стосуються дворян-реакціонерів. Слід звернути увагу на рядки такого змісту:

- засудження нещадного визиску кріпаків поміщиками;

- заклик до української інтелігенції, настроєної реакційно, полюбити «найменшого брата» і стати на захист трудового люду в рідному краї;
- викриття показної освіченості дворян, їхнього рабського плазування перед царем;
- картини справедливої помсти.

У другій частині послання Т. Шевченко звертається до української інтелігенції і розкриває негативні сторони її світогляду та діяльності. Найперше він вказує на те, що освічені люди самі не вивчають вітчизняну історію, а лише повторюють псевдонаукові теорії іноземних дослідників. Захоплюючись ідеями слов'янофільства, не усвідомлюють їх основну суть — боротьбу за визволення всіх слов'ян з-під чужоземного поневолювання. Вивчивши

кілька іноземних мов, нехтують своєю рідною. Поет в'їдливо висміює лжепатріотизм цих лібералів, ідеалізацію ними історії України, показує правдиві картини минулого, радить розібратися самим у подіях давнього часу, побачити правду. Гнівню і гостро картає поет ліберальствуючих панків за те, що вони не менше за реакціонерів визискують свій народ, прикриваючись при цьому нібито благими намірами — просвітити його, прилучити до здобутків європейської науки, «повести за віком». У заключному строфоїді поет закликає всіх освічених людей об'єднатися з простим людом, бо тільки згуртування всіх сил нації може привести до визволення України з-під ярма російського самодержавства.

## **2.9. Ліричний герой і автор у творі.**

Ліричний герой послання звинувачує у байдужості до розвитку освіти і національної свідомості свого народу. Він засуджує соціальні верхи за їх глухість до проблем свого народу, навпаки, «гуманісти» за кордоном, удома вони перетворюються на гнобителів свого народу. Їх справжня злочинська сутність спонукає їх до злочинів проти співвітчизників. Саме за таких господ використовує автор метафоричні вирази такі, як «людей запрягають у тяжкі ярма», «орють лихо». Головними їх характеристиками стають епітети «недолюдки», «діти юродиві». Ліричний герой сподівається все ж на краще, він закликає своїх владних і заможних співвітчизників зупинитись, замислитись і дбати про освіту та культуру свого народу. Автор критикує дворян, що шукають правди й волі за кордоном, замість того щоб створювати її у себе на батьківщині. Наче першооснову патріотизму сподівається автор розповісти українським господам. Бо без національного самоусвідомлення та власних високих моральних якостей «великих слов велика сила» не буде дієвою, залишиться тільки словами. Із сатиричною гостротою і емоційною силою автор викриває мучителів свого народу, бажає їм зникнути з обличчя його любимої країни. Розплата за зневажання свого народу обов'язково настане, картина

майбутнього «страшного суду» над панамі — це є й попередження для недалекоглядних господ. Послання містить також діалог між ліричним героєм і таким собі освіченим паном. Темою цієї розмови стає проблема самотності історії, традицій, культури українців, зорієнтованість на захід в області культури й освіти. Тому і не має Україна своїх істориків, своїх учених, своїх політиків, бо історію й політику нашу пишуть іноземці («німець»). А іншим панам, слов'янофілам, автор іронічно вказує на їх зрадництво національної самотності. Бо такі «просвітители» здатні підкорялись російському цареві, знехтувати своїм народом і його мовою. Причиною такого занепаду історії та культури на Україні автор вважає у відсутності відповідей на питання «...що ми?.. Чий сини? Яких батьків? Ким? За що закуті?». Т. Шевченко у посланні дає пораду повернутися до свого коріння, завдяки освіті написати свою історію України, її героїчне козацьке минуле. З великим розпачем згадано у посланні гетьманів українських до початку XVII — XVIII століть: І. Брюховецького, П. Тетерю, Ю.Хмельниченка. Ці недалекоглядні й слабкі політики звели нанівець силу й незалежність України, сварячись між собою, козацька старшина продала батьківщину туркам, польським панам, російським царям. Так і повелося серед нащадків отаких от гетьманів, вони гірше за іноземних загарбників катують свій народ, «розпинають» свою Україну. І у посланні автор пропонує вихід з такого ганебного й неприйнятого для справжнього патріота становища. Слід здобувати прогресивні, корисні знання у іноземців «навчатись і свого не цуратись». І використовувати це знання на благо своєї країни, бо найкраща воля то вдома, найкраща правда також добра вдома. Послання до прогресивних інтелігентів завершується з патетикою і оптимізмом: поверніться до України і вона зрадіє і оживе.

## **2.10. Обговорення змісту твору. Бесіда за питаннями.**

- Кого письменник називає земляками?
- З приводу чого хвилюється автор твору?
- Про що свідчить початок поезії? Чому Т. Шевченко співчуває потомленому люду?
- Який можна отримати врожай на землі «засіяної лихом»? Що мав на увазі поет, так висловлюючись?
- Через що Україна — тихий рай перетворилася на руїну?
- Чому письменник критично ставиться до тих, хто прагне залишити рідну землю і виїхати за кордон?
- Яку думку висловлює автор щодо неповторності рідного краю? (*Немає на світі України, / Немає другого Дніпра*)
- Кого поет називає «незрячими братами, гречкосіями»? Чим викликана така думка митця?

- Як Т. Шевченко ставиться до тих, хто незважаючи ні на що залишив рідну землю? (*Ох, якби не сталося, щоб ви не вертались, / Щоб там і здихали, де ви поросли!*)

- Від чого застерігає поет зрадників в Україні? (*Схаменіться! Будьте люди, / Бо лихо вам буде. / Розкуються незабаром / Заковані люде*)

- Про який суд зазначається у посланні? У зв'язку з чим і над ким він відбуватиметься?

- Що таке прокляття? Кого воно стосується у творі?

- Яке пророкування надає Т. Шевченко тим, хто цурається вітчизняного?

- Що свідчить про перевагу іноземного над українським?

- Про яке історичне минуле зазначає поет? У зв'язку з чим він згадує часи козаччини?

- Яким чином автор дорікає співвітчизникам за те, що вони не пошановують власну гідність і волю?

- Прокоментуйте думку Т. Шевченка: Учїтесь, читайте / І чужому научайтесь / Й свого не цурайтесь. Чи є вона обґрунтованою? Відповідь вмотивуйте.

- Як саме поет возвеличує роль матері в житті кожного із нас?

- Про які «діла незабуті» згадує письменник?

- Кого Т. Шевченко називає братами? До чого він їх закликає?

- Через що, на думку поета, «оживає добра слава України»?

- З яким настроєм починав автор твір і закінчив його?

- Чи є актуальною ця поезія сьогодні? Свої міркування обґрунтуйте.

**Мікрофон:** «Якою повинна бути освіта в Україні?»

## **VII. Закріплення вивченого матеріалу**

### **1. Проведення тестового опитування**

1. За що поет дорікає панству? Вони:

а) багато їдять і сплять; б) не читають класичної літератури;

в) *правдою торгують і бога зневажають*;

г) байдужі до долі дітей-сиріт.

2. Т. Шевченко називає Україну:

а) *Великою руїною*; б) пограбованою і приниженою;

в) квітучим раєм; г) дівчиною красунею.

3. Поет у творі критично ставиться до тих, хто:

а) не цікавиться історичним минулим рідного краю;

б) *намагається виїхати за кордон*; в) зневажає мову;

г) відцурався від народних традицій.

4. Емігрувавши за кордон, українці розшукують там:

а) нові помешкання; б) *добро*; в) райський куток; г) чарівне диво.

5. Україна у творі порівнюється із:

- а) *тихим раєм*; б) кутком світла і тепла;
- в) дивовижною планетою; г) дівочою красою.

6. На думку Т. Шевченка, правду, силу і волю можна відчутти виключно:

- а) на небі; б) у чужому краю; в) *у рідній країні*;
- г) неподалік від місця, де ти народився.

7. Неповторним для українців у світі є:

- а) Сибір; б) *Дніпро*; в) дивний рай; г) міф про волю.

8. Тарас Григорович у творі, звертаючись до співвітчизників, закликає їх:

- а) поважати один одного;
- б) писати художні твори про минувшину;
- в) вирушити за кордон на пошук щасливої долі;
- г) *чужому навчатися і свого не цуратися*.

9. Зазначаючи про майбутнє покоління, поет:

- а) гнівається на них через їх неосвіченість;
- б) *просить не дурити дітей*;
- в) висловлює занепокоєність з приводу їх поневолення;
- г) вважає марною справу щодо національного виховання дітей і молоді.

10. Якби вчилися українці так, як треба, то вони були:

- а) належним чином освіченими;
- б) шанованими людьми серед інших народів;
- в) не цуралися здобутками пращурів;
- г) *мудрим*.

11. Історію Т. Шевченко вважає:

- а) *поемою вільного народу*;
- б) заплутаною і чітко не обґрунтованою;
- в) домислом і упередженням кожного;
- г) недоопрацьованою суспільством.

12. Знаючи всі мови слов'янського люду, письменник дорікає теперішньому поколінню в тому, що воно:

- а) намагається залишити українців виїхати за кордон;
- б) *не вивчають рідної*; в) говорять суржиком;
- г) не складало віршів і пісень українською.

**Примітка.** За кожну правильну відповідь встановлюється 1 бал.

### **VIII. Підсумок уроку. Міні-опитування**

- Чим схвилював вас цей твір?

- Чому самодержавство боялося «І мертвим, і живим...» Т. Шевченка навіть після скасування кріпацтва?

- Що корисного пізнав кожний із вас від ознайомлення із посланням?

## **Х. Домашнє завдання**

Опрацювати зміст твору Т. Шевченка «Катерина», підготувати питання до поеми, малюнки.